

Relația migranților români cu limba lor maternă

Sanda GOLOPENȚIA *

Key-words: *language contact, linguistic landscape, metalinguistic function, phatic function, pragmatics*

Studiile lingvistice consacrate migranților se concentrează asupra modului în care aceștia aproximează treptat, prin sisteme lingvistice de tranziție succesive, limba țărilor în care au ajuns să muncească. Relativ nestudiată rămâne pentru moment relația migranților cu limba lor maternă care e, și ea, supusă schimbărilor, dacă nu la nivelul structurii, cel puțin la cel al atitudinilor. De acest aspect ne vom ocupa în cele ce urmează, într-un moment în care numărul migranților români impune cu acuitate cercetarea lor pe planuri multiple în raport cu țara de origine.

Pe un plan mai larg, în cercetarea contactului dintre limbi, nu numai relația vorbitorului V1 de limbă maternă L1 cu L1' (= limba maternă afectată funcțional sau structural de contactul cu L2), ci și relația dintre vorbitorul V2 de limbă maternă L2 și L2' (= limba L2 așa cum ajunge să fie vorbită de V1, unde V1 și V2 se pot referi deopotrivă la un individ sau grup) sunt încă puțin cunoscute. În al doilea caz, vorbitorul V2 descoperă și „ia atitudine” (de acceptare empatică, surprindere, respingere estetică) față de faptul că limba sa maternă L2 e „deformată” de vorbitorii care și-au însușit-o ca pe o limbă secundară (L2', L2'' etc.)¹. În primul caz, cel de care ne ocupăm, vorbitorul V1 e adus să mediteze la consecințele utilizării rarefiate (în timp, spațiu, conversații) a limbii sale materne L1 care, prin aceasta, se transformă imperceptibil în L1' cel puțin la nivel pragmatic.

*

A fi *înăuntrul* sau *în afara* țării în care se vorbește limba ta maternă marchează două moduri distincte de a exista lingvistic în raport cu ea, pe care le-au detaliat până acum pentru limba română – mai degrabă decât lingviștii – emigranții și exilații, scriitori sau nu, unii cântăreți, unii sociologi, astăzi mulți bloggeri.

Disponem, prin internet și prin presa consacrată migrației prezente a forței de muncă românești, de materiale care ne pot ajuta să cunoaștem nemijlocit, exprimat de locutori, sentimentul lingvistic al celui care vorbește (ar trebui să spun, în cazul nostru, *tace*) o limbă necunoscută celor din jur. În cele ce urmează, mă voi concentra asupra volumelor *Tur–retur* (I și II), coordonate de Zoltán Rostás și Sorin Stoica în care sunt reproduse convorbiri purtate între interlocutori apropiați, de obicei un migrant și o rudă sau un prieten (al familiei), care a preluat misiunea cercetătorului,

* Brown University, SUA.

¹ Cf. Browne 1991, care discută reacțiile unui vorbitor nativ al limbii L2 (în cazul său, engleza) față de tratamentul (adaptările) la care aceasta e supusă atunci când e însușită ca L2', L2'', L2''', de vorbitori ai limbilor rusă, sârbo-croată, maghiară etc.

privind munca în străinătate a celui dintâi. Convorbirile sunt regrupate în secțiuni ale căror titluri precizează tipul de migrație: în vol. I, 1. *Work, no travel*², 2. *Căpșunarii*, 3. *La îngrijit băbuțe*, 4. *Sclavie asumată*, și în vol. II, 1. *Ciordeală, furt, cerșit*, 2. *Exotici*, 3. *Povești cu happy-end*. Țările în care au ajuns migranții intervievați sunt preponderent Italia, Spania, SUA, mai rar Anglia, Norvegia, Germania, Elveția, Israel, Ungaria, iar situațiile de contact lingvistic în care se încadrează aceștia sunt de tipul: grup indigen supraordonat, grup migrant subordonat³.

Putem distinge între mai multe momente ale *tăcerii în română* (a vorbitorilor) și mai multe elemente ale *amușirii românei* (a unui sistem lingvistic) de care vorbeam mai sus. În cele ce urmează ne vom referi aproape în exclusivitate la primul aspect, întrucât el este cel pe care volumele *Tur-Retur* (Rostás, Stoica 2006a și Rostás, Stoica 2006b) îl documentează.

(A.1) Primul moment este acela al șocului inițial provocat de *modificarea radicală a peisajului lingvistic*, pentru vorbitorul unei limbi care, ca româna, nu e o limbă de circulație internațională:

(1) *Când ai simțit pentru prima dată că devine real? / Am simțit că este real în momentul în care eram în avion și apoi când am ajuns acolo și eram la aeroport, în New York și toată lumea vorbea în engleză. Atunci am simțit că e real* (Rostás, Stoica 2006a: 106).

(2) *Mi-a mai trecut din faza asta că nu m-a așteptat nimeni și mă uitam așa că totul era scris în engleză. În același timp, mă simțeam și tristă, dar...* (Rostás, Stoica 2006a: 111).

(3) *Știi cum e când îi auzi pe alții care au plecat că zic că le e dor de casă, te gândești că ar trebui să tacă din gură și să se bucure că au ajuns acolo, că și așa în România nu aveau ce face, da când ajungi tu și nu auzi decât alte limbi, numa limba ta nu și nu te poți uita la televizor că nu înțelegi ce zic, bașca că nici pe ei nu-i înțelegi ce zic și nu-i poți suna pe ai tăi că e prea scump, atunci ți se cam face dor de casă și zici că ăia au avut dreptate. Așa că cam asta e cu obișnuitu, nu prea te obișnuiești. Tot străin rămâi* (Rostás, Stoica 2006a: 380).

Conceptul de *peisaj lingvistic* a fost dezvoltat în anii 1980–1990, de sociolingviști din Québec⁴ și Israel între alții, care s-au concentrat însă cu precădere asupra afișajului comercial, turistic etc. în spațiul real sau virtual. Pentru Shohamy, Gorter 2009: 1,

It is the attention to language in the environment, words and images displayed and exposed in public spaces, that is at the center of attention in this rapidly growing area referred to as *linguistic landscape* (LL). While language is used by people, spoken and heard, it is also represented and displayed; at times for functional reasons, at others for symbolic purposes. Language in spaces and places is calling for the attention of researchers and scholars who attempt to study and interpret its meaning, messages, purposes and contexts. Such language, that can be found everywhere, is

² Titlul face aluzie la programul „Work and Travel”, prin care se oferă tinerilor din diferite țări posibilitatea de a călători în Statele Unite muncind pe timp de o vară.

³ Cf. Thomason 2001: 23, unde autoarea distinge între cele patru poziții pe care le poate ocupa un grup într-o situație de contact lingvistic: (1) indigen supraordonat, (2) migrant supraordonat – e vorba de migranții afluenți, (3) indigen subordonat – e vorba de minorități și (4) migrant subordonat.

⁴ Cf. Bouchard, Maurais 2000: 370, Bouchard, Beauchamp-Achim 1980 și Landry, Bourhis 1997.

closely related to people as they are the ones producing it and who choose to represent and display it in diverse spaces. People are the ones who hang the signs, display posters, design advertisements, write instructions and create websites. It is also people who read, attend, decipher and interpret these language displays, or at times, choose to overlook, ignore or erase them.

Din punctul meu de vedere, acest concept ar trebui extins, în așa fel încât să devină un concept general pragmatic, utilizabil în cercetarea oricărei comunități lingvistice. Conceptul lărgit de peisaj lingvistic ar putea da socoteală de (a) aspectul vizual: firme, reclamă comercială, ziare, afișe, site-uri electronice, graffiti – cu dialogul implicit dintre ele etc.; (b) aspectul sonor: limbi vorbite pe stradă, la televizor, la radio, în dezbaterile politice, în filme, spectacole, meciuri, la lucru, la cumpărături, la poștă, în instituții de învățământ etc.; (c) aspectul *semiotico-lingvistic*: gesturi de acompaniament în comunicarea orală sau constituind prin ele însele acte semiotice de acceptare, respingere, refuz, insultă, interogație etc., care diferă mai mult sau mai puțin de la o limbă la alta, *acte de vorbire auxiliare* care asigură dezambiguizarea sau pur și simplu transmisia corectă (așa-numitul „spelling” în engleză, actul identic dar nenumit prin care se răspunde la întrebarea „cum se scrie?” în limba română, cuvintele la care se recurge pentru a asigura buna transmisie a fiecărei litere din forma scrisă a unui nume: *e de la Elena, a de la Ana, blocul Florica 17 scara Ana* etc.), caligrafia specifică unei limbi (felul de a scrie de mână, de exemplu, cifrele 1, 4 și 7 în engleza americană, care este diferit de cel la care se recurge în română) etc.

În noul spațiu de viață, româna apare ca o limbă *suspendată, cvasi-abolită*, a cărei existență nu mai e confirmată din exterior și faptul acesta afectează nu numai sentimentul realității, ci și certitudini identitare primare. Migranțul se descoperă propulsat într-un spațiu „ireal”, care l-a convertit în *străin invizibil și inaudibil*. Limba pe care o are la îndemână, cea de care s-a obișnuit să se servească, nu-l mai ajută, nu-și mai confirmă cotidian utilitatea. Pactul lingvistic de o viață e temporar anulat.

În țări cum sunt Italia, Spania, apare însă, în zilele noastre, o contrapondere la cele de mai sus. Românii și româna fac pe alocuri parte din peisaj⁵, și lucrul e subliniat, nu odată cu trepidăție, de către interlocutori:

(4) *Ați întâlnit mulți români acolo?* [= Italia] / Mulți, mulți, mulți, mulți! Cred că nu faci un pas să nu te întâlnești cu români. E un târg la ei acolo, cum e la noi Europa. Când mergeai spre târgul ăsta, ziceai că ești în România. Erau coloane, coloane, dar coloane de români! Și în tot târgul ăla acolo numai români, numai români! Și peste tot unde te duceai, și în magazine... Deci mulți, mulți! Foarte mulți români! (Rostás, Stoica 2006a: 299).

(5) Coslada e ca și cum ar fi capitala României acolo. E o comunitate foarte mare de români acolo. Cre’ că din orașu ăsta 60–70 la sută din locuitori îs numai români. Că mai este la Barcelona o comunitate foarte mare de români. Dar pentru zona Madridului... Castilla la Mancha, de fapt, pentru că Spania este împărțită cum îs la noi județele, da’ sunt regiuni, și asta era în regiunea Castilla la Mancha, Coslada (Rostás, Stoica 2006a: 323).

⁵ Roswitha Breckner 2000 a vorbit despre trecerea de la invizibilitate pozitivă, prin definirea generică „refugiat politic” la imagini stereotip negative de tipul „străin”, „balcanic”, „țigăni” ale migranților români în Germania de după 1989.

(6) Erau atât de mulți români, încât frecvent auzeai pe stradă vorbindu-se românește! Așa mi-am făcut primii mei prieteni. Erau români. Intram în vorbă cu ei (Rostás, Stoica 2006a: 341).

(7) Pur și simplu, mă plimbam pe stradă și când îi auzeam vorbind românește mă duceam și-i trăgeam de mânecă și vorbeam cu ei (Rostás, Stoica 2006a: 307).

Spre deosebire de peisajul lingvistic general al românei în România, peisajul lingvistic românesc descris în pasajele de mai sus este un *peisaj lingvistic parțial, neobișnuit, rar, circumscris spațial și situațional, încadrat (dominat)* de peisajul lingvistic de ansamblu al limbii italiene, respectiv spaniole. Migrantul a cărui limbă maternă e româna va căuta de cele mai multe ori să se insereze în el, „deschizând vorba” cu necunoscuți, cum nu ar face-o în România.

(A.2) Pentru unii migranți, mai cu seamă pentru cei tineri, pentru studenți, pentru cei care cunosc, fie și rudimentar, o limbă străină, *peisajul lingvistic fără română* se colorează însă firesc, transnațional, global, relativ tonic, fiind perceput ca *lărgit și interesant* în raport cu cel din România, chiar dacă amintește de turnul Babel:

(8) În toată ferma eram 12 lucrători, nu era o fermă foarte mare. Majoritatea veneau din țări sărace precum Albania. Aveam trei albanezi, care erau foarte răi și foarte uniți. Bulgarii erau și ei tot doi [...], Africa și Polonia (Rostás, Stoica 2006a: 16).

(9) Și ăsta supraveghea în juru’ a cincizăci de oameni. Că nu era numai români: era și africani, era și albanezi, era și poloneji. Că ei au vii [...] și patronii au vii și sânt patron lângă patron. Da’ noi ne cunoșteam toți: și români, și poloneji, că ne salutăm, ceream câte o țigară unu’ la altu’, în italiană. Ne înțălegeam: dacă vorbeam cu albanezu’, și eu rupeam italiana și el rupea italiana, ne înțălegeam ca și cum am fi fost italieni. Dacă nu, ba prin semne, râdeam, glumeam sau... eu am muncit între doi albanezi (Rostás, Stoica 2006a: 86).

(10) Orașul Ocean City era plin de studenți străini de toate naționalitățile. Dacă te urcai în autobus, puteai să auzi vorbitori de toate limbile: rusă, bulgară, poloneză, spaniolă, cehă, maghiară, română etc. Dacă, în mod normal, populația orașului este de 15.000 locuitori, în timpul verii, ajungea la 200.000, în mare parte studenți. [...] În sfârșit, răsare soarele! Supraveghetorul vine și ne trezește zicând: ‘Come on, it’s work time!’ Ne-am trezit cu toții boscorodind, fiecare pe limba lui. Doamne, ce haos! Parcă suntem în Babilon! (Rostás, Stoica 2006a: 150–151).

Migranții de acest tip nu par a fi afectați de retragerea temporară a limbii române din peisaj. Faptul sugerează necesitatea introducerii unei distincții de tipul *vorbitor absolut/ vorbitor relativ* al limbii materne. Vorbitorul absolut nu cunoaște sau nu e atras să cunoască o altă limbă, el nu-și pune problema ieșirii din limitele limbii materne decât atunci când e silit de circumstanțe. Vorbitorul relativ al limbii sale materne, fie că posedă rudimente ale altei limbi, fie că nu, este deschis uceniciei lingvistice. În raport cu această distincție reacțiile de sub A.1 sunt reacții de vorbitor absolut, pe când cele de sub A.2 sunt reacții de vorbitor relativ. Cum, conform statisticilor UNESCO, mai mult de jumătate din populația mondială este astăzi plurilingvă (cf. Nelde 1992: 132), distribuția reacțiilor de vorbitor absolut (de neconfundat cu monolingv) față de cele de vorbitor relativ (nu în mod necesar plurilingv) va trebui cercetată în mod special.

(B.1) Retragerea brutală a limbii materne funcționează, mai ales pentru vorbitorul absolut al limbii materne, ca revelator al *proximității lingvistice* (și mai

larg semiotice) din țara de origine, al locului pe care îl ocupă limba maternă în viața de zi cu zi, al condiționării lui lingvistice de neeludat:

(11) Și chiar și buni, dacă erau oameni... nu sunt ai tăi. Nu vorbesc limba ta, parcă nici nu zâmbesc la fel. Nu poți să-ți spui oful și să te înțeleagă, nu poți să-ți spui bucuriile... și ce bucurii să ai acolo? Pe cine de acolo interesează de tine? Nici pe dracu', Doamne iartă-mă! Nu poți tu ca om să stai împăcat știind că dacă mâine mori, acolo nu te plânge nimeni și popa nu zice *Tatăl nostru* pe limba ta (Rostás, Stoica 2006a: 241).

(12) Când eram la Timișoara, nu era la fel, și era tot departe de casă, dar acolo te mai duceai într-un club, mai cunoșteai pe cineva, câteodată ținea, alteori nu, dar, oricum, nu te simțai așa de singur. Cu chestia asta îți dai cel mai bine seama ce important e să vorbești o limbă. Altfel, parcă nici nu te poți apropia de persoana respectivă. [...] Și cum ți-am mai zis, oricât ai încerca să înveți și limba și tot străin rămâi (Rostás, Stoica 2006a: 383).

Experiența migrației prilejuiește aprofundarea metalingvistică de către acest tip de vorbitori a relației cu limba maternă și, mai cu seamă, a funcției de liant (social, cultural, afectiv) pe care aceasta o îndeplinește neobservat în viața de zi cu zi.

(B.2) Revelația proximității lingvistic-semiotice funcționează ca punct de plecare pentru depistarea din ce în ce mai sigură a conaționalilor din străinătate pe baza unor indicii semiotice (gesturi, fel de a se mișca, accesorii) sau lingvistice (accent în limba străină) pe care migrantul se descoperă folosindu-le inspirat:

(13) La un moment dat, am observat o tipă cu o sticlă de apă minerală în mână, pe care scria 'La Dorna'. Din acel moment am observat că România era aproape de mine. Am făcut cunoștință cu ea și am realizat că mergeam cu același avion spre New York (Rostás, Stoica 2006a: 144).

(14) Mare ne-a fost mirarea să vedem niște băieți în stația de autobus. După cum se mișcau, una dintre noi a zis că sunt români. Avea dreptate (Rostás, Stoica 2006a: 145).

De la bucuria de a-și recunoaște conaționalii în medii în care aceștia sunt mai degrabă rari, migrantul trece la convingerea că identitatea lui românească este evidentă pentru toți cei din jur, că nu se poate „topi” în mulțime, cu avantajele și dezavantajele inerente faptului:

(15) Pentru că, nu știu, odată ce pleci acolo cu amprenta că ești român, parcă ar scrie pe fruntea ta: 'român'. Deși în supermarketuri, peste tot vezi români, chiar foarte mulți vânzători români, și dacă vreunul își dă seama că ai un accent mai de român, atunci te întreabă direct în română ce dorești, chiar mi s-a întâmplat acest lucru. Așa... deci porți această amprentă, că ești român. Și atunci se cam feresc oamenii de tine, pentru că știm cum se descurcă foarte mulți din românii din Spania (Rostás, Stoica 2006a: 164).

Din pavăză și resursă identitară, româna – pe care o trădează pentru cei din jur accentul cu care vorbesc limba locului – a devenit în acest moment un factor problematic. Ne putem întreba dacă lucrul se petrece mai cu seamă în cazul vorbitorilor relativi ai limbii române; sau în general, în cazul vorbitorilor unor limbi mai puțin cunoscute, fie ei absoluți sau relativi etc., în măsura în care imaginea

limbilor respective se constituie anecdotic, pornind de la faptul divers, și nu e sprijinită de o cunoaștere a lor înscrisă calm în timp.

Chiar atunci când e limitată de deschiderea spre alte moduri de existență lingvistică sau pur și simplu de lupta tacită a fiecăruia pentru un loc de muncă, solidaritatea născută din proximitatea lingvistică a co-migranților (care amintește de solidaritatea regională sau locală în cadrul țării proprii) pare să rămână o dimensiune importantă a vieții de migrant:

(16) Eu stăteam în cameră cu doi băieți, Tibi și Alin. Alin era din Galați... ha, ha, ha, mă amuza accentul lui. Tibi nu prea vorbea cu noi, el era a treia oară acolo... era obișnuit cu locurile și cu atmosfera. Noi ceilalți râdeam și vorbeam mai mult. Era *funny*, ne distram, vorbeam de parcă ne cunoșteam deja, e un sentiment așa... că ești în altă țară și ăia îs români de ai tăi... știi? De-abia am ajuns, da' deja parcă eram conștient că-s departe de țară și simțeam așa ceva ciudat, parcă și capu mă durea. Poate era de la vreme, acolo era cam cald. Vorbeam noi, da' tot se simțea o distanță între noi. Acolo fiecare e pentru el, da' când ieșim seara suntem totuși uniți, că, na... nici spaniolii nu prea ne înghit. Cred că nu înghit nici un român, pentru că au auzit tot felul de povești de români, și au și pățit-o de multe ori, înțelegi? Am auzit și o melodie amuzantă compusă de spanioli despre români. / *Despre ce era melodia?* / Poi, melodia îi înjura pe români, d-aia, înțelegi...? (Rostás, Stoica 2006a: 215–216).

Voalat, ultimul pasaj transmite informații cu privire la apăsarea provocată de imaginea negativă a românilor printre spanioli (*parcă și capu mă durea; na... nici spaniolii nu prea ne înghit...*), sau pur și simplu de limitele, percepute și ele, ale solidarității (*tot se simțea o distanță între noi...*) pe care vorbitorul se grăbește să le estompeze, de cum le-a formulat (*Poate era de la vreme...; Am auzit și o melodie amuzantă...*).

(C) În raport cu funcționarea lingvistică în țara din care provin, o serie de dimensiuni ale vieții în cotidian în țara unde lucrează sunt percepute de către migranți contrastiv și deseori critic. Migrantul înstrăinat îi definește acum la rândul său ca *străini* pe cei între care a ajuns să muncească. Funcționarea pragmatică a românei în România devine astfel etalonul pe baza căruia sunt evaluate situațiile de comunicare în noul spațiu.

Amenajarea spațiului public, de exemplu, e definită comunicațional negativ, ca nefiind de natură să hrănească dialogul, de către un migrant român în Norvegia, pentru care, implicit, România oferă condiții superioare pentru statul de vorbă liniștit:

(17) Nu au cafenele unde să stai toată ziua să bei o cafea sau ceva de genul ăsta. N-au chestii făcute ca să stai de vorbă; au foarte puține și astea sunt mai mult de-astea de dans, cu muzică foarte tare (Rostás, Stoica 2006a: 58).

Tot în mediu anglo-saxon, în Germania de astă dată, lipsa de disponibilitate pentru dialogul cu celălalt se manifestă, nu prin cadrul de viață oferit, ci prin faptul că vorbitorii locali, deși cunosc limbi în care ar putea conversa cu migranții, preferă să nu recurgă la ele.

(18) Prima impresie despre nemți a fost că nu vor să vorbească decât limba lor, deși puteau să vorbească limba engleză sau altă limbă (Rostás, Stoica 2006a: 76).

Această retragere tenace în propria limbă, ale cărei motivații nedeterminate de necunoaștere le rămân pentru moment neclare, contrastează, pentru migranții care nu

cunosc inițial limba de lucru, cu saltul mortal în altă limbă care definește prestația lor lingvistică în cotidian. Disproporția între efortul pe care îl furnizează și refuzul efortului din partea celor în a căror țară muncesc pentru salarii reduse se combină în unele cazuri cu sentimentul reducerii drastice a statutului lor social.

La un alt vorbitor intervievat, care a trecut prin experiența muncii în Anglia, gândul lipsei de reciprocitate prinde contur mai apăsător:

(19) Și, nu știu, mi-ar plăcea să mă duc în Anglia, să îmi zică cineva în română, să se chinuie să vorbească în română cât mai bine, cum mă chinui eu să vorbesc engleza cât mai bine, când cineva din Anglia e aici (Rostás, Stoica 2006b: 185).

Invers, stilul comunicativ (lingvistic și semiotic) al culturii în care au fost propulsați le poate apărea migranților români în Italia ca prea familiar, sau chiar invaziv:

(20) E un pic deranjant cum se comportă în preajma ta. Nu prea ai spațiu personal. După ce te cunoaște și vorbești puțin, începe să te atingă cu palma, te ia de mână. Pe mine m-a deranjat! M-a deranjat și cum se salută în familie: se pupă pe buze mamă cu fiu, tată cu fiu, frate cu soră, e cam ciudat! (Rostás, Stoica 2006b: 352).

(D) Șocului inițial îi urmează, pentru migranții care nu cunosc limba de lucru, *etapa inferiorității comunicative* în raport cu vorbitorii din țara în care au ajuns. Dacă în cazul peisajului lingvistic, migrantul român se percepe ca *ignorant* în calitate de adresat sau spectator/ascultător, de data aceasta, și în contrast cu vorbirea firească a limbii materne, el se descoperă *incapabil să asume* rolul de adresat, adresat sau ascultător. În primul caz, românei *nu i se acorda atenție*; în cel de acum, româna *nu îi este utilă*. Regresiunea comunicativă accentuează sentimentul implicit al insuficienței codului lingvistic de care s-a servit până atunci:

(21) Am ajuns în Veneția prima dată. Ne-a lăsat ăla în gară, eu nici o iotă de italiană. Nimic, nimic. Eram extraterestru (Rostás, Stoica 2006b: 19).

(22) Și stăteam în casă cu doi oameni a căror limbă nu o pricepeam, și nici eu nu puteam comunica cu ei deloc. Vorbeam italiana de mă dureau mâinile! Adică încercam să le explic ce doream cu mâinile, prin gesticulație! Singur mi-a fost mai greu să ies în oraș. Eram în sudul Italiei, în Napoli (Rostás, Stoica 2006a: 339).

(23) E greu la început că nu poți vorbi, nu e limba ta, și eram bătă la italiană și nu știu nici altă limbă. Așa că asta a fost cel mai greu. După ce m-am prins eu cam cum e cu limba, a fost mai bine. Știam cum și ce să cer și nu mai arătam mereu cu degetu' ca un tâmpit (Rostás, Stoica 2006a: 380).

Frustrarea comunicativă e resimțită în fapt nu numai de migranți, ci și de cei care-i angajează, ea dăunând atât muncii desfășurate împreună cât și relațiilor care se stabilesc pe parcursul ei:

(24) Și până la urmă, tot strigând, mă trezesc cu el lângă mine. 'Che cazo [it. cosa, SG] fai?!' 'Ce să fac, bă? Stau aici! Ce faci, ce...? Ce să fac, bă, nene, uite...' Că nici nu știam ce să-i zic. M-a luat, m-a dus acolo să-i dau alea... sculele, că dacă el era sus acolo, trebuia să stau lângă el și să i le dau la mână. [...] Era incomod lui să se coboare de pe scară, și zice OK, se urcă el sus... 'Da me la chiave!' Ce sunt alea 'chiave'? Nu știam! Bă, s-a enervat ăla. Până la urmă, le-am luat pe rând pe toate... Da am nimerit-o... o cheie! [...] I-am dat 'chiavele', după aia mi-a cerut nu știu ce dracu' că tot așa s-a întâmplat. De vreo trei-patru ori, până a început ăsta să se

enerveze și să urle la mine. ‘Români împutiți!’ nu știu ce dracu’ spunea... că bungheam așa... că mă înjura și că... ‘Aoleu, uite și pe ăsta, mă, nene, ce-mi face!’ ‘Ce-ai, bă, frate’ în gândul meu... Că dacă nu știam nimic, nimic... Mă gândeam să-i dau una în freză și să plec, că mă făcuse-n stare, n-auzi... Bă, eu îl enervasem pe el, el pe mine. Urla la mine: ‘Că nu ești bun de nimic, că cine m-a pus să te iau...’ Eu: ‘Aha, da...’ Ce dracu’ să-i zic, că nu știam nimic?! (Rostás, Stoica 2006b: 28).

De la frustrare, incapacitatea comunicativă degenerază în violență verbală reciprocă. Migrantul se servește de un cod lingvistic personal în care combină româna cu rudimente (imaginare) de italiană spre a riposta. Intonația și gesticulația se adaugă lămuritor din ambele direcții:

(25) Și, când să plecăm, mă împinge: ‘Hai, hai!’ Nu știu ce mi-a mai zis, da’ nu mi-a zis de bine. Aoleu, ce m-am enervat când l-am văzut! ‘Futu-ți!’ Am zis: ‘Bă, ce dracu’ să fac? Mai stau, mai înghit până plec. L-oi înjura după ce mă plătește, nici o grijă.’ Bă, da tot așa a continuat după aia la construcție: ‘Prostovane, tâmpitule, labagiule, proscio...’ Nu știu, ce dracu’ îmi zicea el mie acolo. Bă, n-am mai rezistat, îmi făcusem planu’ ca să-i zic ceva, să înțeleagă că m-am enervat. Și-i zic: ‘Auzi, bă, ce dracu’ ai? Stai male cu cervelu?’ Eu *pe românește-italienește* [subl. mea, S.G.] da i-am zis-o. A priceput, bă, nimic n-a mai zis! A observat că mă enervasem, mă făcusem tot roșu la față. ‘Ce dracu’ ai mă, nu ești sănătos la cap?’ După aia pe românește, știi... S-a prins că m-am enervat (Rostás, Stoica 2006b: 29).

În exemplul (25) se poate vedea că vorbitorul e conștient de faptul că a recurs la o *varietate intermediară de limbă* în împrejurarea narată. Înscrisă la începutul secvenței de varietăți de limbă prin care migrantul va ajunge să aproximeze din ce în ce mai satisfăcător limba țintă (italiana familiară, locală, sau standard), această varietate tranzitorie se va șterge, înlocuită treptat de altele.

(E) Deprinderea limbii de lucru se produce prin strategii diferite, de la simpla confruntare cu ea, la studiul cu dicționar, gramatici și caiete de cuvinte. Și în cazul deprinderii prin imersiune, și în cel în care intervin dicționare sau gramatici, este vorba de o *învățare neghidată*:

(26) Limba pot spune că am prins-o din mers, ștergând o farfurie, ascultând înjurăturile patronului meu sau urmărind știrile la televizor. Acuma nu vreau să mă dau eu mare vorbitor de limbi străine, mai mult ca sigur nici nu vorbeam corect, dar de ajuns cât să ne înțelegem între noi, cât să înțeleg că sunt mult mai prost plătit ca un italian de rând, cât să înțeleg că noi românii, ca nație, nu suntem deloc bine priviți în Vest, cât să înțeleg că singurul drept pe care îl aveam, cel puțin în acel moment, era să muncesc pentru a mă întreține, în primul rând, pe mine însumi (Rostás, Stoica 2006a: 363).

(27) Bă, mi-era greu, că nu știam limba. Știi... bă, am luat de pe la ăștia, colegii mei de garaj, am luat un dicționar de ăsta de italiană-română, română-italiană, m-am mai uitat dracu’, că îți dai seama, n-aveai ce să faci toată ziua. Mă uitam să mai învăț cuvinte, să învăț o propoziție, două, să pun o întrebare (Rostás, Stoica 2006b: 26).

Important este însă faptul că limba de lucru constituie un obiectiv practic. Migrantul își propune să o învețe parțial, atât cât să poată comunica mulțumitor cu cei care-l angajează, mărindu-și astfel salariul sau deschizându-și acces la posturi pe care altfel nu le-ar putea ocupa. Puțini sunt cei care urmăresc să depășească minimul necesar sau o medie mulțumitoare. Ar fi de văzut cât din cele deprinse astfel se

conservă în memorie și influențează sau pătrunde în vorbirea limbii române după revenirea în țară.

(F) Manualele de limbi străine și dicționarele cu care se înarmează, după nevoi, migranții reprezintă, de multe ori, primul moment în care aceștia reîntâlnesc frontal și esențial *funcționarea metalingvistică a limbii române* după anii de școală:

(28) După aceea m-am documentat, am aflat că în România s-a editat o singură dată un minidicționar de limbă norvegiană, am aflat că au două limbi: una vorbită și acceptată din punct de vedere gramatical și oficial, iar cealaltă greșită din punct de vedere gramatical, dar acceptată oficial. De fapt e una și aceeași limbă, numai că una este vorbită, respectând regulile gramaticale, cealaltă nu... Amândouă sunt acceptate... Că sunt dicționare și cărți de învățat limba norvegiană, în care ți se spune cum trebuie să așezi limba între dinți, limba în gură și foarte multe chestii pentru că sunt... Cum se numesc? Grupuri de litere care se citesc într-un anumit fel și necesită un foarte mare efort și... Cam atâta... (Rostás, Stoica 2006a: 24).

(29) *Vi s-a părut o limbă grea spaniola?* / Nu, nu este grea! Este tot la fel. E la fel de pretențioasă gramatical, nu este mai puțin pretențioasă. Are particularitățile specifice oricărei limbi. Sunt și conjugări care sunt specifice, sunt declinări care iar sunt specifice fiecărei limbi. Cum pentru noi, eu știu, un cuvânt are șapte sensuri și la ei, dar mai puțin... Deci dau un exemplu clasic... 'chiero' [sp. *quiero*] în spaniolă înseamnă 'vreau', dar dacă îi pui particula 'te', 'te chiero' se transformă în 'te iubesc', deci nu are nici o legătură unul și cu altul. Deci sunt chestii specifice oricărei limbi. Nu pot să spun că am învățat-o foarte greu sau foarte ușor. [...] Plus de asta, da' nu numa' spaniolii, toți occidentalii nu sunt foarte pretențioși la... în exprimare, adică, ei nu sunt ca noi... Dacă nu ai făcut o conjugare, dacă nu ai acordat subiectul cu predicatul sau dacă nu ai vorbit... gata! Să te privească... Ei sunt mulțumiți că te înțeleg. Mulți dintre ei vorbesc foarte prost gramatical. Și asta a fost avantajul. Nu știu acum cât de gramatical am vorbit, gramatical n-am vorbit, sunt conștientă de asta, dar faptul că ei m-au înțeles... (Rostás, Stoica 2006a: 307–308, 309).

Vorbitorii nu pare a fi conștientă de diferența de atitudine între vorbitorii nativi ai aceleiași limbi (care își evaluează în permanență prestația lingvistică pe plan social, cultural etc.) și vorbitorii limbii țintă L2 care, cu excepția cazurilor de imagine negativă precumpănitoare sunt mulțumiți să înțeleagă ce aproximează în L2' vorbitorul nativ V1 al limbii L1.

Reflecția metalingvistică (hrănită de manualele școlare) la variația geografică a românei, în comparație cu cea a limbii de lucru e de asemenea activată de viața în cotidian cu descoperirile ei:

(30) Eu prinsesem cât de cât limba, dar nu știam că eu, de fapt, învățasem un dialect, cel napoletan. În nord, e o altă limbă. Nu e ca la noi. Oltenii se înțeleg cu moldovenii și cu ardelenii, acolo dialectele sunt atât de diferite, încât nu se înțelege unul din sud cu unul din nord (Rostás, Stoica 2006a: 342).

(G) Etapa *normalizării prin nuanțare a raportului de suprafață între vorbitorul înstrăinat și cei din jur* e cea în care acesta poate în sfârșit comunica și începe să-i analizeze mai atent. Migranțul român se descoperă uneori, cu reală surprindere, mai informat cu privire la cultura țării gazdă decât localnicii printre care lucrează. Raportul cu vorbitorii limbii de lucru se schimbă:

(31) *Cum e cu tinerii?* / Vorbeam cu niște italieni și mă întrebaseră de ce am prins atât de repede limba. Le-am zis că avem o origine comună, le-am zis de Traian și Decebal, că suntem latini, treaba cu limbile surori româna, spaniola, italiana... I-am băgat în ceață! Nu prea știau! Își aminteau foarte vag. În mare parte nu își cunosc istoria! Și când i-am întrebat de ce, mi-au zis că sunt profesorii, istoricii care știu toate astea, la ce le folosește să știe astea în plus? El știe să își facă meseria și aproape nimic în plus! (Rostás, Stoica 2006a: 352–353).

În exemplul acesta intervine, neexprimată, dar probabil obscur în lucru în mintea vorbitorului, ideea unei absențe a reciprocității, pe care am întâlnit-o și mai sus. Ar fi bine ca și italienii să știe despre română că este o limbă „soră” cu a lor, așa cum știu în genere românii că sunt italiana, franceza etc. în raport cu limba lor maternă.

Migranții români își descoperă astfel o deschidere culturală mai mare decât cea a mediului ambiant, se percep ca aparținând unei culturi deschise spre lume (spre „afară”) și receptive:

(32) În una dintre zile le-am zis colegelor că la ora aceasta – era miezul nopții în State – se trezesc părinții mei, ele au rămas uimite, cum pot să se trezească la miezul nopții. Le-am zis că la noi e șapte dimineața, iar ele mi-au zis că nu se poate așa ceva, că e întuneric afară. Am râs, nu aveam cum să le explic geografie la 40–50 de ani cât aveau ele. În una dintre zile, vorbeam despre politică, despre SUA, le-am spus că sunt foarte încântată de Condoleezza Rice. La care a urmat întrebarea, cine este asta? Am rămas de-a dreptul șocată, le-am scris pe foaie numele, să fiu sigură că mă înțeleg ce zic, însă tot nu știau despre cine vorbesc. Am zis, cum e posibil să nu cunoască pe cineva care ar trebui să fie mândria celor de culoare, care se consideră discriminați chiar și în State. În fine, m-am împăcat cu gândul. Când încercam să mai discut pe o temă, mi se reproșa că vorbesc prea mult și că ar mai trebui să tac (Rostás, Stoica 2006a: 147).

Statutul social inferior nu mai afectează de acum decât credibilitatea, ponderea vorbelor rostite de migranți pentru cei cărora li se adresează, nu și sentimental identitar al vorbitorilor. Astfel, un student la Facultatea de Educație Fizică din București, ajuns să lucreze în Norvegia și dornic să ajute un copil cu greutate de mișcare care era purtat de părinți în cărucior în loc să fie tratat, ajunge să-și dea seama cu luciditate de faptul că vorbele lui nu au greutate, fără ca aceasta să-i mai provoace sentimente de inferioritate socială:

(33) Le-am spus că soluția nu era bună și mi-au zis că doctorii nu le-au spus, nu le-au contraindicat ideea și, drept urmare, o s-o practice în continuare. Deși eu le-am spus că pregătirea pe care-o am îmi dă dreptul să-mi exprim o idee și o pot argumenta chiar și în fața unui medic norvegian. În schimb, n-am mai continuat, pentru că mi-am dat seama că nu am o credibilitate foarte mare și neavând credibilitate, nu poți să discuți o anumită temă. Am lăsat-o așa, cu părere de rău pentru copil (Rostás, Stoica 2006a: 54).

(H) În poveștile lingvistice cu *happy end*, vorbitorul român devenit bilingv își va descoperi interlocutori pe măsură, cu care poate fi în conivență „ca acasă”, chiar dacă limba pe care o folosește cu ei nu e limba sa maternă:

(34) Și colegul, tipul din Suedia, care era homosexual, Benjamin. ‘Ce faci, mă? Salut!’. Cu care m-am înțeles cel mai bine. Chit că, implicit, sună, ca și cum aș fi

puțin gay. Singurul care n-a trebuit să-i explic un banc. Sau o glumă. Să nu trebuiască să-i explic ce am vrut să zic (Rostás, Stoica 2006b: 177).

Remarcăm, în acest exemplu, un nou element care survine în comparația limbii din țara cadru cu limba proprie de către migrant. Limba străină este o limbă în care unele acte lingvistice (a glumi, a spune bancuri) sunt îngreunate de diferențe culturale. Dezinvoltura cu care este vorbită limba maternă dispăre atunci când migrantul recurge la noua limbă pe care a deprins-o și nu întâmpină înțelegerea celor din jur.

(I) Folosirea cotidiană a românei prin telefon sau internet permite conservarea unui *fundal sonor sau scris românesc* în viața lingvistică a migranților. Deși sever limitat cantitativ și calitativ, acest *peisaj lingvistic parțial* este suficient pentru a menține relația firească a vorbitorilor cu limba lor maternă:

(35) Cu mama vorbeam aproape în fiecare seară pe internet, că aveam internet și în tabără, dar și la Alexandra, iar mama vorbea de la servicii, că la noi era ziuă (Rostás, Stoica 2006a: 138).

(36) *Cât de des vorbeați cu familia, cu cei de acasă?* / O dată pe săptămână. Miercurea. Când mergeam în oraș, la cumpărături. În caz că nu putea, [patronul] ne anunța și ne ducea în altă zi. Dar mai târziu, mi-am luat eu telefon mobil și vorbeam de trei ori pe săptămână. Mi se părea că trece timpul mai repede așa, dacă vorbeam la telefon cu ei (Rostás, Stoica 2006a: 201).

(37) Stăteam mai mult singură. Ieșeam singură în parc, cumpăram ziare, mă duceam la biserică la ei, prin magazine, dar nu mă mai duceam la nimeni. Am preferat să stau singură. Sunam, vorbeam la telefon [cu familia din România] și mă întorceam acasă, stăteam permanent cu bătrâna (Rostás, Stoica 2006a: 296).

Grație telefoanelor și internetului, perioada petrecută departe de țară ajunge să nu reprezinte o întrerupere – o lacună – a fluxului vorbit firesc și să nu trebuiască să fie reinserată prin povestire în istoriile conversaționale⁶ ale vorbitorului:

(38) *Ați ținut legătura cu cei de acasă?* / Da, păi nu rezistam altfel. Noi suntem o familie foarte unită. Suntem obișnuiți să vorbim totul unul cu celălalt. Măcar o dată pe săptămână, și tot îi sunam. Avea o fată mobil și îi plăteam și ne lăsa să sunăm. Le povesteam ce-am făcut în săptămâna respectivă, cum mi-a mers, cum mă simt. Ei îmi povesteau ce mai e pe acasă, ce au făcut la școală, ce note au mai luat. Mă întrebau cum se face nu știu ce ciorbă sau felul doi. Îmi povesteau că au făcut piața, că au fost la bunici și i-au ajutat la treburile gospodărești, că au fost cu bunicul la câmp, că i-a lăsat să călărească, că scroafa a fătat 11 purcei, ce credeau și ei că trebuie să-mi zică. Mi-era așa drag să-i aud, mi-era așa dor de ei (Rostás, Stoica 2006a: 245).

Istoria conversațională mamă–copii se menține astfel vie, țesută din detaliile zilnice care, dacă viața s-ar fi desfășurat împreună, nu ar fi făcut în mod necesar obiectul unui comentariu lingvistic, fiind pur și simplu trăite. Punerea în cuvânt a vieților se schimbă astfel în cazul dialogurilor purtate de migranți, a căror funcție fatică⁷ ajunge dominantă.

⁶ Înțeleg prin *istorie conversațională* suma conversațiilor desfășurate într-un interval de timp între doi sau mai mulți interlocutori (mamă–copil, soți, profesor–elev etc.). Cf. Golopentia 1980, Golopentia 1986, Golopentia 1988.

⁷ Primul care a vorbit despre expresii *fatice* (*phatic*) în care funcția socială prevalează asupra conținutului semantic, a fost, la începutul secolului XX, antropologul Bronislaw Malinowski. Jakobson

Grație mijloacelor moderne de comunicare, migrantul nu se înstrăinează de grupul său lingvistic și, implicit, nici de limba sa maternă (e drept că, în cazul migrantilor, perioada de separare e circumscrisă și există conștiința acestei limitări, chiar în cazul unor intervale obiectiv mai lungi). Întoarcerile nu mai marchează un eveniment, viețile rudelor și prietenilor au incorporat treptat, în timp, întâmplările petrecute departe, nu a rămas în fapt mare lucru de povestit:

(39) La facultate, doar profesorii m-au întrebat ce am făcut, cum a fost, colegii, în schimb, nu erau deloc interesați. Adică, erau, ca și cum nu ne-am fi văzut de două zile. Și cu mama a fost la fel. Pentru că noi vorbisem atât de mult pe net, când am ajuns, era de parcă plecasem de acasă pentru o zi. Nici nu știam ce să-i mai povestesc, doar i-am zis ce am mai făcut pe avion și cam atât (Rostás, Stoica 2006a: 139).

(J.1) Unii migranți simt nevoia să-și *ascundă originea română*, vorbind – după ce au deprins-o – exclusiv în limba celor din țara cadru, sau într-o limbă internațională, chiar cu interlocutori din țară. Motivată extralingvistic, comportamentul acesta mimetic marchează *începutul înstrăinării de limba maternă*, ruperea relațiilor de simbioză firească între vorbitor și limba sa de acasă. Ruptura poate interveni, fie în speranța unor avantaje, fie sub presiunea neacceptării de către cei din jur, hrăniți de prejudecăți, fie pentru că ei înșiși au sau încep să aibă prejudecăți în raport cu limba lor maternă:

(40) Din mai multe țări erau: din Rusia, din Spania, din Cehia, din Ucraina, din Franța. Lăcrămioara era din România, atât în camera aia, că în rest, în cealaltă cameră era Aida cu Monica din România, și într-o altă cameră mai era o tipă Flori, care nu mi-am dat seama decât după o săptămână că e româncă. Eu am crezut că e din altă țară, știi, că ea nu vorbea niciodată româna, vorbea numai în engleză, se credea mare interesantă, știi? (Rostás, Stoica 2006a: 115).

(41) *Care era relația dumneavoastră cu cetățenii unguri?* / Nu aveam nici o treabă unii cu alții. Noi trăiam în tribul nostru. Oricum, în afară de câțiva oameni, nu știa nimeni că sunt român. Vorbeam tot timpul în engleză. Varianta oficială era că sunt dintr-un mic oraș de lângă Moscova... Dădea bine la public (Rostás, Stoica 2006b: 282).

(42) Când mergeam cu autobuzul, pentru că am mers câteva zile cu autobuzul și, uimitor, era imposibil să nu auzi voce de român în autobuz, prin diferite zone... e plin de români pe acolo. Și reacția prietenilor mei era ceva de genul: ‘God! Hai să vorbim în spaniolă, ca să nu își dea seama că suntem români’. Adică, le era frică de români. Nu știu. Nu am putut înțelege reacția lor. Adică: ‘Ah! Uite ăștia sunt români’. De parcă ei vorbeau altă limbă, de parcă ei nu ar fi fost tot români (Rostás, Stoica 2006a: 161).

(J.2) În exemplul spaniol de mai sus, apare și o altă dimensiune a folosirii unei limbi de circulație de obicei restrânsă, cum e româna, în condițiile în care ea a devenit o limbă mult mult uzitată în Spania. Limbile de circulație restrânsă le dau vorbitorilor lor aflați în mediu străin posibilitatea de a comunica *în mod intim sau secret*, chiar dacă dialoghează în spațiul public. Dintr-odată însă, ceea ce își spun vorbitorii devine public în raport cu alți vorbitori români care îi înțeleg și care, în

(1960) definește ca funcție fatică a limbajului funcția centrată pe menținerea în condiții optime a canalului de comunicare.

circumstanțele speciale ale trăitului în altă țară, își vor concentra în mod firesc atenția asupra lor (vezi B2 mai sus). Trecerea la spaniolă poate deci marca în acest caz exclusiv dorința de a ieși din vizor, de a nu face obiectul unei atenții speciale din partea unor conaționali pe care nu îi cunosc.

Fiind necunoscută celor din jur, româna oferă posibilitatea unor satisfacții compensatorii, de revanșă, celor care se simt umiliți, se percep ca sclavi ai țărilor în care muncesc temporar etc. Sau le permite să riposteze cu aceeași monedă, atunci când se simt a fi obiectul unor dialoguri pe care nu le pot înțelege:

(43) Ea stătea acolo lângă noi, se uita la televizor și mai râdea și ea ca fraiera când ne vedea pe noi cum râdeam și mai râdeam și noi de ea ‘ha, ha, ha’. Și ei vorbesc între ei de noi și râd (Rostás, Stoica 2006a: 228).

(44) Norocul nostru că în ferma aia nu înțelegea nimeni românește! Așa că în momentele când ne simțeam foarte terminați, îi spurcam! De-ar fi știut ei cât i-am înjurat! (Rostás, Stoica 2006a: 16).

În ambele cazuri, s-a produs o *reciclare* a raportului cu limba maternă.

(K) Un exemplu obiectiv de *întâlnire lingvistică ratată* din cauza prejudecăților rasiale e următorul, narat de tânărul M.M. (21 de ani, județul Neamț):

(45) Însă colega cealaltă din Polonia, Bogusia, scris B-o-g-u-s-i-a, ceva. Un fel de gogoasă scârboasă, asta îmi inspira. Mi-a zis: „Da’ tu ești din România? Și ești țigan?” Nu, mai întâi a zis: ‘Și noi avem țigani în Polonia și îi urâm!’ După care: ‘Da’ tu ești țigan?’ Zic: ‘Nu sunt țigan. Și, în primul rând, se zice rom. Nu țigan!’ Chestia aia... de integrare etnică. Știi? ‘Londra? Știi? Multe etnii.’ Zice: ‘Da, da, că nu, că...’ Și mă striga așa: ‘Țigane! Țigane!’ Bine, eu acum traduc din engleză, da’ n-a fost foarte plăcut, deși sunt sigur că nu este nimic cu a fi rom. Dar, totuși, ‘Gipsy, gipsy, can I call you gipsy?’ Și eu i-am zis: ‘Te rog frumos încetează. Că nu cunoști, deci vorbești fără să știi.’ Daaa... și n-am mai vorbit cu fata aia, deși toată lumea o vedea ca așa o fată de treabă (Rostás, Stoica 2006b: 176).

(L) *Susceptibilitatea vorbitorilor români veniți la lucru în străinătate* e deseori amplificată de context. În exemplul următor, firma care îi angajase prin contract încearcă să le rețină pașapoartele muncitorilor și inginerilor români proaspăt sosiți la lucru, de cum coboară din avion, întâlnind rezistența tensionată a inginerului care vorbește din cadrul unui sistem de politețe distinct de cel al interlocutorului său:

(46) După următoarele zece minute, deci asta se întâmpla la circa vreo două ore jumate, pă la două jumate noaptea, în aeroportul Ben Gurion din Tel-Aviv, apare un tip așa, cam un metru 50, vreo 25 de ani: ‘Tu ești Olărescu?’ Direct la mine așa: ‘Tu ești Olărescu?’ La care eu i-am spus: ‘Da’ tu cine pizda mă-tii ești, mă, dă ești tu cu mine, Olărescu?’ ‘Ha! Păi, eu sunt reprezentantu’ lu’ Kineton!’ Și eu i-am spus: ‘Bă, poți să fii reprezentantu’ oricui... Da tu cu mine ești Olărescu? Ai făcut cu mine facultatea în aceeași bancă? Ne-am tras dă șireturi împreună? Ești d-aceiași vârstă cu mine? Dă unde ești tu cu mine Olărescu?’ ‘Ah, păi domnu’ inginer...’ ‘Aaa! Mi se pare că ai început să știi cine sunt...’ Fac o paranteză. În Israel să vorbește la persoana a II-a singular cu respect. Eu nu știam lucru’ ăsta. Mie că mi s-a adresat unu’ la per tu, unu’ mai mic ca mine, la jumătatea vârstei mele la per tu: ‘Tu ești Olărescu?’ mi s-a părut din prima [la început] o jignire. Nu era o jignire, din punctul lor de vedere. Țăsta era modu’ de adresare. Da’ mie mi s-a părut o jignire și am tratat-o ca atare (Rostás, Stoica 2006b: 249-250).

Tensiunea dispare, odată cu normalizarea condițiilor și cu intrarea într-un flux conversațional firesc cu cei din țara gazdă:

(47) El [patronul, mai exact *cablan*-ul, antreprenorul de lucrări] se născuse în Germania, la Heidelberg. El mi-a spus... și am vorbit, ca să zic așa, tot timpul numai în nemțește, că asta era singura limbă de comunicare care puteam s-o am cu el. Eu spunându-i tot timpul: ‘*Herr Bauinginer, Herr Bauinginer...*’, adică ‘domnu’ inginer constructor, domnu’ inginer constructor’. La care el îmi spune, pă nemțește mi-a spus: ‘Viorel, în Israel se vorbește, ca și în America, la persoana a doua singular, pe numele mic. Eu o să îți spun ție Viorel, pentru că sunt mai bătrân, și nu din lipsă de respect, și tu să nu îmi spui mie *Herr Bauinginer*, mie să îmi spui Rubi. Rubi, ăsta e numele meu mic: Rubi. Și te rog așa să îmi spui’. Eh, pentru un român venit de la noi din țară, cu obiceiul pământului de a respecta și nu știu ce, sigur că mi-a fost oarecum peste mână, dar am înțeles că asta e chestia. Și atunci am înțeles și ieșirea lui ăla un-metru-jumate din aeroport: ‘Tu ești Olărescu?’. Eh acuma privesc cu alți ochi. Atuncea pă moment a fost altă percepție (Rostás, Stoica 2006b: 256–257).

(M) Etapa reflexivă, în care vorbitorul aflat în afara țării realizează centralitatea afectivă, până atunci negândită conștient și neasumată, a limbii materne, în câte un moment de comoție interioară, e mai rar descrisă de migranți, implicând elemente de adevărată confesiune lingvistică. Această etapă marchează o continuare și adâncire a etapei descrise sub (C) mai sus.

Neputând vorbi limba maternă luni în șir, migrantul care nu e încadrat de un grup (să ne gândim de exemplu la femeile care îngrijesc bătrâni trăind în *tête-à-tête* cu ei cea mai mare parte din timp) cedează nervos atunci când o aude și, ca atare, se *autocenzurează*, renunțând la folosirea ei sau se sensibilizează lingvistic într-atât încât nu o mai poate asculta.

De obicei neobservată, tensiunea interioară a vorbitorului amuțit și deviat de la vorbirea normală a limbii materne se dezvăluie în momente neașteptate, când limba maternă reapare brusc în peisaj:

(48) Când am fost plecat, teoretic, puteam să vorbesc cu cei de-acasă, practic, nu puteam s-o fac pentru că, de exemplu, când mă suna cineva de-acasă, eram super terminat nervos, știi? De exemplu, la un moment dat, ajunsesem doar dacă azeam un cuvânt românește eram terminat, îmi venea să plâng, eram chiaun. Eram super bulversat. Nici să citesc nu prea puteam. Când vedeam ceva în românește... Că m-au sunat de două ori de-acasă și le-am zis că nu pot să vorbesc: ‘Vă sun eu când pot. Pa.’ Și n-am mai vorbit (Rostás, Stoica 2006a: 72).

(49) Cred că erau peste 10.000 de români pă stadion și pot spune că, cred eu, niciodată echipa națională n-a avut o asemenea susținere p-un stadion în altă țară, cum a avut atuncea, în Israel! M-am întâlnit atuncea cu doi ingineri cu care eram prieten, care lucrau în altă parte, trimeși de mine acolo. Unu’ a murit acuma, săracu... Și pot să spun, Andrei, că în momentul în care s-au aliniat cele două echipe s-au cântat imnurile: prima dată imnul oaspeților, da? Plângeam și-l cântam... Deci să fii într-o țară străină, departe de casă și copiii la care ții și nevasta pe care o iubești, nu? Eram foarte emoționat și... am plâns și l-am cântat... imnu’, tare (Rostás, Stoica 2006b: 274).

*

Cercetarea lingvistică nu poate aborda în același mod limba maternă vorbită în statul propriu; limba maternă menținută de minoritari, emigranți sau exilați în

state a căror limbă națională o domină; și limba maternă transportată temporar de migranți în contextul altor limbi naționale. În timp ce limba maternă vorbită în statul în care funcționează ca limbă națională se pretează descrierii sistematice la toate nivelele și sub toate aspectele (sintactic, semantic și pragmatic; geo-, psiho- și sociolingvistic), limba minoritarilor, emigranților și a exilaților ridică în primul rând și esențial probleme pragmatice legate de dominarea ei de limba națională a țării gazdă.

Spre deosebire de limba minoritarilor/ emigranților/ exilaților, limba migranților este o limbă *suspendată* pe care nu vine să o înlocuiască treptat limba țării gazdă. Migranțul nu își propune să învețe din ce în ce mai bine limba de lucru, conștient de faptul că va reveni, după un interval limitat, în țara de origine din care va pleca eventual la lucru din nou în altă țară. Învățată relativ sumar, limba străină se va reține relativ repede din memorie, după întoarcerea la viața sedentară (e ce s-a întâmplat cu țărani ardeleni care migrau în America în perioada interbelică). Interesante pentru abordarea contrastivă, înnoirile de vocabular, datorate limbii de lucru nu se vor conserva decât în parte.

Rămân însă, în experiența lingvistică acumulată de migranți, inflexiuni noi în atitudinea pragmatică față de limba maternă. Pe acestea am încercat să le detaliem, pornind de la materialul de excepție oferit de volumele *Tur-Retur* și subliniind deopotrivă elementele de continuitate și schimbările. Printre cele dintâi se cuprind conștientizarea proximității lingvistice generale din țara de origine și încercarea de a o reface în nișe ale proximității (A.2, B.1 și B.2); folosirea modalităților de comunicare din țara de origine ca etalon pragmatic de evaluare a noului context lingvistic (C); revenirea la utilizarea metalingvistică a limbii române și adâncirea ei, prin consultarea sistematică de gramatici și dicționare ale limbii țintă elaborate în țară (E); menținerea în vigoare a istoriilor conversaționale din țară grație telefonului și corespondenței electronice (I); reciclarea limbii române prin utilizarea ei ca limbaj secret (J.2). Schimbările pragmatice sunt determinate de absența relativ sistematică a limbii române din peisajul lingvistic al țărilor în care se migrează (A.1); lipsa de utilitate, cel puțin la început, a românei pentru comunicarea în noul context (D); încercarea de a se topi în peisajul lingvistic prin renunțare la vorbirea în limba română (J.1); rarefierea ocaziilor de utilizare, ducând la vulnerabilitate afectivă în raport cu situațiile în care limba română irupe neașteptat în cotidian (M).

Bibliografie

- Agozino 2000: Biko Agozino (ed.), *Theoretical and Methodological Issues in Migration Research. Interdisciplinary, intergenerational and international perspectives*, Aldershot, Ashgate.
- Bouchard, Beauchamp-Achim 1980: Pierre Bouchard, Sylvie Beauchamp-Achim, *Le français, langue des commerces et des services publics. Le point de vue de la clientèle*, Québec, Conseil de la langue française.
- Bouchard, Maurais 2000: Pierre Bouchard, Jacques Maurais, *La situation du français dans l'affichage à Montréal*, în *Le français au Québec*: 2000, p. 370.

- Breckner 2000: Roswitha Breckner, *Processes of Reconstructing Migration Biographies: the Experience of 'Return' from the West to the East of Europe after 1989*, în Agozino 2000, p. 91–106.
- Browne 1991: Wayles Browne, *Language Contact: Some Reactions of a Contactee*, în Ivir, Kalogjera: 1991, p. 69–71.
- Golopentia 1980: Sanda Golopentia, *L'histoire conversationnelle*, în RRL 25 (5), p. 499–503.
- Golopentia 1986: Sanda Golopentia, *L'histoire conversationnelle* (versiune adăugită), Working papers and Preprints, Urbino, Centro Internazionale di Semiotica e di Linguistica.
- Golopentia 1988: Sanda Golopentia, *Interaction et histoire conversationnelles*, în *Échanges sur la conversation*, ed. Jacques Cosnier, Nadine Gelas, Catherine Kerbrat-Orecchioni, Paris, Éditions du CNRS, p. 69–81.
- Ivir, Kalogjera 1991: Vladimir Ivir, Damir Kalogjera (ed.) *Languages in Contact and Contrast. Essays in Contact Linguistics*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter.
- Jahr 1991: Ernst Håkon Jahr, *Language Contact. Theoretical and Empirical Studies*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter.
- Jakobson 1960: Roman Jakobson, *Linguistics and Poetics*, în Thomas A. Sebeok (ed.) *Style in Language*, Cambridge MA, MIT Press, p. 350–377.
- Landry, Bourhis 1997: Rodrigue Landry, Richard Y. Bourhis, *Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study*, în *Journal of Language and Social Psychology*, vol. 16, nr. 1, p. 23–49.
- Nelde 1992: Peter Nelde, *Ethnolinguistic Minorities within The European Community: Migrants as Ethnolinguistic Minorities*, în Jahr 1991, p. 131–148.
- Plourde 2000: Michel Plourde (coord.), *Le français au Québec. 400 ans d'histoire et de vie*, Québec, Fides.
- Rostás, Stoica 2006a: Zoltán Rostás, Sorin Stoica, *Tur-retur, I. Convorbiri despre muncă în străinătate*, București, Curtea Veche.
- Rostás, Stoica 2006b: Zoltán Rostás, Sorin Stoica, *Tur-retur, II. Alte convorbiri despre muncă în străinătate*, București, Curtea Veche.
- Shohamy, Gorter 2009: Elana Shohamy, Durk Gorter, *Linguistic Landscape. Expanding the Scenery*, New York, London, Routledge Taylor & Francis Group.
- Thomason 2001: Sarah G. Thomason, *Language Contact*, Washington, D.C., Georgetown University Press.

Romanian Migrants' Relation with their Native Language

The author examines pragmatic change and continuity in the way Romanian migrants position themselves with respect to their mother tongue. The main changes are due to the fact that (1) Romanian language is absent from the linguistic landscape of the country where migrants work; (2) it is useless for communicating in the new context; (3) as such, its usage becomes rarefied and (4) this leads to affective vulnerability even with respect to situations of normal use. On the other hand, (5) linguistic sharing and proximity in Romania are retroactively understood in their uniqueness; (6) Romanian instruments the learning of the target language through grammars and dictionaries, thus taking over an important metalinguistic function; (6) phone conversations and email allow the migrants to maintain their Romanian conversational histories, thus feeding pragmatic continuity.